
ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Ірина Алексєєнко

МАЙБУТНЄ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ – ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Метою цього дослідження є спроба створити цілісну картину прийдешнього світопорядку, оскільки саме місце національної держави і визначить, зрештою, її вигляд. Від того, які форми прийме національний суверенітет і чи буде він існувати взагалі, залежить, в остаточному підсумку, не тільки світ політичного, але і всі інші сфери життя суспільства, подальший напрям історичного процесу. Крім того, від цього буде залежати і місце самої людини в цивілізації XXI століття, її самоідентифікація і взаємовідносини з іншими членами суспільства. Тому головним завданням, яке ставили і ставлять перед собою дослідники сучасних тенденцій розвитку національної держава та інституту національно-держного суверенітету, є побудова на основі отриманих даних певної моделі держави і суспільства майбутнього, тобто максимально можливий довгостроковий прогноз. Такою метою задавалися вчені і мислителі ще задовго до появи глобального прогнозування, однак саме в сучасну епоху стрімких змін вона придбала особливу важливість і значущість, оскільки чим точнішим буде прогноз, тим ефективніше зможуть діяти політичні лідери в напрямі запобігання можливих негативних явищ у майбутньому. Моделі і сценарії глобального розвитку важливі тим, що дозволяють більш повно оцінити реалії сьогодення і запобігти пагубним тенденціям майбутнього розвитку, тобто, по суті, це програма дій для керівників різних рівнів.

Які ж сценарії для національної держави на основі виділених тенденцій найбільш ймовірні в сучасному світі? На основі двох умовних груп, на які ми розділили дослідників явища “розмивання”

суверенітету, логічно було б припустити дві моделі для світопорядку XXI століття – з одного боку, зникнення національно-державного суверенітету, і, таким чином, виникнення якихось нових владних інститутів на наднаціональному або ж, навпроти, – локальному рівнях; з іншого боку – збереження колишньої значущості національної держави як головного актора міжнародних відносин. Однак суперечливість процесу глобалізації і його особливості не дають нам такої твердої дихотомічної картини результатів довгострокового політологічного прогнозування. Хто і як буде регулювати взаємини різнорідних суб'єктів міжнародного права, хто і як стане управляти світом, що зазнає глобалізації, – усі ці питання породжують далеко не однозначні відповіді. Можливих варіантів і сценаріїв, виявляється, насправді є набагато більше, хоча вони і входять умовно в спектр з двома полюсами – “світовий уряд” і сильна національна держава.

Ідея про створення “світового уряду” або “світової держави”, в якій все населення планети буде входити в єдину спільність, сягає коренями в глибоку давнину: ще Сократу приписують термін “космополіт” (громадянин світу). Однак у сучасному світі ідея державотворення знайшла свою популярність лише після Другої світової війни і, в першу чергу, в США, коли ця країна стала домінувати на світовій арені.

Першими її прихильниками стали так звані “гуманістичні пацифісти”, частина західної інтелігенції, яка вважала за необхідне прийняття комплексу негайних мір для усунення військової загрози в майбутньому. Отже, ідея “світової держави” або “світової федерації” пропонувалася як єдиний засіб для досягнення цієї мети. Національні держави повинні були, на їхню думку, відмовитися від частини свого суверенітету (в першу чергу тієї його частини, що пов'язана з забезпеченням національної безпеки), і передати їх єдиному всесвітньому органу, або так званому “світовому уряду”, який за допомогою сил міжнародного співтовариства буде підтримувати порядок у всьому світі. Інакше кажучи, основна ідея і завдання “світового уряду” – це підтримка миру і безпеки на планеті. Однак відразу ж уточнимо, що згодом функції цього уряду могли б поширитися на інші сфери, і тим самим перетворити світ на справжню всесвітню співдружність націй.

Після Другої світової війни ідея створення керівного органу на міжнародному рівні була дуже популярна, її підтримували такі мислителі, як А. Ейнштейн, Б. Рассел та ін. Вони вважали, що прийшов час, коли запобігання військовим конфліктам і їхнім наслідкам стало можливим і необхідним. Раніше війни не володіли величезною руйнівною силою і не приводили до катастрофічних наслідків для всього людства, тому що мали в тій або іншій мірі локалізований характер. Однак у ядерну епоху війна може мати незворотний характер і знищити саме життя на Землі. Великого поширення набула ідея про те, що концепція національного суверенітету, який завжди розумівся як право держави на захист своїх інтересів аж до застосування сили (при цьому малося на увазі, що конфлікт буде обмежений конкретною географічною зоною), уже не сприймається як служіння певним інтересам. Більше того, великої популярності набула думка про те, що національний інтерес являє собою пряму загрозу майбутньому кожної людини. Виникає усвідомлення того, що світ на Землі можливий лише за умови створення глобальних структур, заснованих на принципах колективної безпеки. “Набагато кращий шлях збереження миру – добровільна угода між націями про об’єднання їхніх збройних сил і підпорядкування їх міжнародному органу влади. Можливо, зараз це здається утопією і віддаленою ідеєю, але є політики-прагматики, які думають інакше. Всесвітній уряд, якщо він має необхідні повноваження, повинен мати законодавчу і виконавчу владу, а також могутню військову силу. Усі нації мусять погодитися на скорочення своїх збройних сил до рівня, необхідного для виконання поліцейських функцій всередині країни. Жодна нація не має права зберігати ядерну зброю або інші види зброї масового знищення... У світі, де окремі нації існують без зброї, всесвітньому уряду немає необхідності мати значні, за своїми розмірами, військові сили, і їх утримання не ляже тоді тяжким тягарем на плечі самостійних держав”¹.

Ідеї мондіалізму в той період були наповнені яскраво вираженим гуманістичним пафосом і не мали нічого спільного з тією одіозною характеристикою, яку вони придбали наприкінці ХХ століття. В післявоєнну ж епоху створення “нового світового порядку”, який стер би, наскільки це можливо, розходження між націями, державами, іде-

ологіями, сприймалося необхідною умовою припинення військових конфліктів. Скрізь виникають мондіалістські організації, основним ідеологічним підґрунтям яких були ідеї пацифізму. В Люксембурзі наприкінці 40-х років ХХ століття виникає суспільство підтримки ідеї всесвітнього уряду “Світові федералісти”, в США – “Громадський комітет з перегляду Статуту ООН”, “Об’єднані американці для боротьби за всесвітній уряд”, “Американський легіон”, у ФРН – “Ліга всесвітньої держави”, в Англії – “Асоціація всесвітнього парламенту”. Поступово, крім пацифістських ідей, прихильники ідеї “світової держави” знаходять і інші аргументи на користь своєї правоти – суверенітет націй і самі нації проголошуються головною причиною виникнення гонки озброєння і міжнародної напруженості, оскільки слугують роз’єднувальним фактором, поділяють людей на “своїх” і “чужих”. Великий вплив на формування ідеї “світової держави” мав морально-етичний аспект. Так, О. Флехтхайм був прибічником соціального космополітизму і необхідності державотворення. Він висловлювався за необхідність перегляду традиційних моральних цінностей з урахуванням становлення, як йому здавалося, єдиного людства і спробував створити комплекс нових цінностей для людини взагалі, тобто абстрактної людини без особливостей державної, національної, расової або релігійної належності. Майбутнє суспільство гуманістам 40 – 50-х років ХХ століття уявлялося як солідарна єдність індивідуумів у масштабах усієї планети. Гуманізація суспільства і держави, на думку Флехтхайма, повинна була привести до “становлення світової єдності, нового світового порядку, що являє собою систему, яка складається зі “світового центру” і підлеглих йому “локальних спільног”². Старий принцип суверенної держави, таким чином, поступиться місцем новому принципу єдиної “світової держави”.

Подібні уявлення набули нового стимулу в 70-ті роки, коли глибока економічна криза й усвідомлення навислих над усім людством глобальних проблем з подвоєною силою змусили говорити про необхідність створення наднаціональних органів управління для найбільш адекватного реагування на процеси, що протікають у світі. Оскільки багато проблем стали носити глобальний характер – від охорони навколишнього середовища до нормального функціону-

вання міжнародної економіки, їхнє загострення саме показує, яким з них не приділяється належної уваги, і де, в остаточному підсумку, може виникнути кризова ситуація. Таким чином, створення наднаціональних структур, наділених відповідними повноваженнями, можна розглядати як превентивний захід, спрямований на забезпечення нормальної життєдіяльності людства і вирішення проблем, які не в змозі усунути окремі суверенні держави. Крім того, відбулося поглиблення тенденцій економічної і соціальної інтеграції, що дозволило говорити про універсалізацію світу. Питання про неминучість настання ери “світового уряду” в цей період багатьма дослідниками не ставився під сумнів, оскільки, з одного боку, простежувалися чіткі тенденції до поступової гомогенізації світу, а з іншого – з’явилися тривожні симптоми того, що держава перестала контролювати процеси, що відбуваються у світі. Ця проблема була порушена в доповідях Римського клубу і в роботах його членів. З’явилися численні проекти, основним змістом яких було моделювання єдиного світопорядку, який мав наступити ще до 2000 року: “Нині не стоїть більше питання про те, буде або не буде створений світовий уряд до 2000 року. Питання, які потрібно ставити, полягають у тім, яким чином буде сформований цей уряд: за рахунок засобів катаклізму, еволюції або цілеспрямованої діяльності, чи буде він тотальним запереченням насильства, або заснованим на демократичних принципах... Я вірю, що глобальна спільнота вже виникла і глобальний уряд теж матиме місце в недалекому майбутньому”³. Стрімкий науково-технічний розвиток в останні десятиліття ХХ століття породив ще один вимір мондіалістських ідей – технологічний. Під впливом нових комунікаційних і інформаційних технологій відбувається поступове стирання кордонів – як географічних, так і культурних. Відбувається поступова асиміляція всіх національних, культурних і ідеологічних розходжень внаслідок скорочення часу і простору. В цей період великої популярності набуває концепція канадського філолога Х. Маршалла Мак-Люена про торжество електронної цивілізації “глобального села”, що стане наслідком розвитку процесів інформатизації і комп’ютеризації⁴. В 80-ті роки мондіалістські ідеї дістали чергове, тепер вже історичне підкріплення. Популярна ще в перші післявоєнні роки теорія конвергенції, тобто поступового сти-

рання розходжень між соціалістичною і капіталістичною системою, здавалося б, почала справджуватися після розпаду радянського блоку і переходу країн Східної Європи і колишнього СРСР до побудови на своїй території ринкової економіки і демократії. Виникли всі умови для створення єдиної гомогенної цивілізації, заснованої на західних ліберальних цінностях. Після катастрофи радянської системи у світі, однак, аж ніяк не запанували очікувані спокій і благоденство. Новою проблемою стали нестабільність і непередбачуваність. Великого резонансу набула стаття Ф. Фукуями “Кінець історії”, де він заявив, що вестернізація і економічна інтеграція приведе до торжества західного способу життя на всій планеті. Саме в період посилення глобальної економічної взаємозалежності між регіонами і державами мондіалістські ідеї починають піддаватися критиці з боку противників культурної асиміляції. Дослідники процесів переходу до інформаційного суспільства почали говорити про амбівалентність процесу всесвітньої інтеграції: з одного боку – посилюються взаємозв’язки між суб’єктами міжнародних відносин, держави стають ближчими одна до одної і швидше розуміються одна з одною, з іншого боку – світ накрила хвиля нових сепаратистських і фундаменталістських рухів на релігійній, етнічній, культурній основі, що призвело до ізоляції і самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків. Співіснування двох прямо протилежних тенденцій – централізації і децентралізації – стало ключовою характеристикою нової парадигми суспільного розвитку – процесу глобалізації. Ідеї про неминуче формування до 2000 року “всесвітньої держави” у формі безконфліктного і справедливого єдиного суспільства гуманізму в 90-ті роки ХХ століття зазнали поразки. Постійна ескалація військових конфліктів у світі породила почуття песимізму і прогнози про поступове занурення світу в хаос, що наступить внаслідок послаблення державних механізмів і інтенсифікації релігійних і етнічних конфліктів⁵. Перспективи переходу до більш гуманного і справедливого інформаційного суспільства змінилися сценаріями розколотої на частини цивілізації, протиріччя між якими практично не піддаються розв’язанню. Найвідомішими прогнозами в напрямі прищестя “нового світового безладдя” є концепція “зіткнення цивілізацій” Гантінгтона⁶ і теорія нових воєн між

регіонами, що належать до першої, другої і третьої хвилі технологічної революції Тоффлера⁷. Не світова безконфліктна взаємозалежність, а жорстоке з'ясування взаємин між цивілізаціями – такими стали прогнози на XXI століття в цих роботах.

Таким чином, на початку 90-х років XX століття особливу популярність здобуває сценарій неминучих прийдешніх конфліктів між блоками держав, що являють собою культурно-цивілізаційні спільноти.

Автор зазначає, що до кінця XX століття визначальною характеристикою в дослідженні перспектив подальшого існування суверенної держави стає суперечливість процесу глобалізації, що, всупереч очікуванням, одночасно й інтегрує, і роз'єднує народи. Тому національна держава, з одного боку, втрачаючи ряд своїх функцій, насамперед в економічній сфері, не зникає зі світової арени, а в певному розумінні навіть підсилюється, виступаючи як єдиний легітимний актор, і набуває все більшого значення в системі міжнародних відносин, що постійно ускладнюються.

Стрімко інтегрується світова економіка і її актори (великі ТНК і міжнародні фінансово-кредитні організації) пропонують нове розуміння ролі національної держави в умовах глобалізації. Суспільство дійсно стає все більш відкритим, але зовсім не відмовляється від принципу суверенітету. І для того, щоб утримати свої позиції в умовах глобалізації, держава повинна успішно інтегруватися в сучасну ситуацію: щоб продемонструвати свою конкурентноздатність з іншими інститутами глобального мегасуспільства, яке формується, вона має стати ефективною, демократичною сервісною службою глобального громадянського суспільства. Такий неоліберальний сценарій для виходу суверенної держави з кризи, симптоми якої були названі раніше. Щоб стати ефективною, на думку більшості дослідників, вона зобов'язана освоїти новітні технології корпоративного менеджменту і передові методи надання послуг населенню, здійснити демократизацію форм взаємодії з громадянським суспільством, а також децентралізацію структур управління, включаючи створення приватних агентств, яким будуть делеговані визначені функції з обслуговування громадян і корпорацій.

Державі таким чином, на думку автора, відповідно до цього сценарію відводиться роль координатора дій економічних структур і

соціальних інститутів, але основним її завданням стає “управління” (governance). Разом з тим, згідно з оцінкою К. Мерфі, 90-ті роки показали, що в межах глобального управління ніякого глобального “зрушення влади” від урядів національних держав до якоїсь нової наднаціональної структури міжнародного управління не спостерігається.

Скоріше, йдеться про фундаментально нову тенденцію світового розвитку: на глобальному рівні “частиною” влади володіють і держави, і транснаціональні утворення. В першу чергу це:

– приватні агентства, що займаються оцінкою платоспроможності, вони нав’язують власну політику урядам на всіх рівнях;

– тісно взаємозалежні глобальні олігополії в страховому бізнесі, бухгалтерській справі і висококласному консалтингу, що здійснюють аналогічний регулюючий вплив;

– різноманітні глобальні і регіональні картелі в промисловості – від видобувних галузей до виробників електроенергії;

– специфічна комбінація регулювання олігополії, що керує глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи Інтернет.

Крім того, істотно зріс вплив таких центрів влади, як: інтегрована на міжнародному рівні мафія; вузьке коло економістів, що визначає норми своєї професії і, тим самим, робить регулюючий вплив на міністерства фінансів, найбільш впливові міжурядові органи і приватні структури⁸.

Таким чином, з погляду adeptів економічної глобалізації в найближчому майбутньому зміниться сама природа національної держави; вона все більше починає поводитися лише як одна з форм комерційної організації, однак це не буде означати втрати нею суверенітету.

¹ Russell B. Has Man a Future? – L., 1961. – P. 121.

² Flechtheim O. K. History and futology. – Ham, 1966. – P. 34.

³ Передмова професора Інституту світового порядку С. Мендловіца до книги Falk. R. A Study of Future World. – N.Y., 1975. – P. 17.

⁴ McLuhan Marshall H. Understanding media: the extensions of man. – L., 1967. –P. 67.

⁵ Див.: Brzezinsky Zb. Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21 Century. – N.Y. – 1993.

⁶ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–48.

⁷ Toffler A. War and Anti-War. – N.Y., 1992. – P. 45.

⁸ Murphy C.N. Global governance: poorly done and poorly understood // Intern, affairs. – L., 2000. –Vol. 76. – № 4. – P. 794.